

»PITANJE SVIH PITANJA«

T. H. HUXLEY, EVOLUCIJA PUTEM PRIRODNOG ODABIRA I BUDIZAM

Dopustite mi započeti s par riječi o danu na koji sam izabrao održati ovaj govor: 23. listopada. Taj je dan od jedinstvenog značenja za skeptike poput mene. Bilo je to godine 1654. (dok su Rembrandt i Milton još bili živi), kad je nadbiskup Ussher, primas cijele Irske, izračunao da je Zemlja stvorena 23. listopada 4004. godine prije naše ere u devet sati ujutro – po griničkom vremenu. Sada se zna da je Zemlja stara približno 4 112 milijuna godina i da smo mi ljudi, kao i sva živa bića, nastali evolucijom putem prirodnog odabira. Pa ipak, kao što ćete se, nadam se, složiti, 23. listopada je poetički korektan* dan za raspravu o T. H. Huxleyjevom heretičkom »pitanju svih pitanja«.

»Pitanje svih pitanja« za nas ljude, »problem koji leži ispod svih ostalih i koji je zanimljiviji od bilo kojeg drugog« jest, izjavio je Huxley 1863. godine, »utvrđivanje mjesta koje čovjek zauzima u prirodi« i njegovog odnosa prema univerzumu svih stvari.

»Odakle dolazimo« i »čemu težimo« – to su pitanja, ustvrdio je Huxley, »koja se postavljaju stalno iznova i s nesmanjenim zanimanjem« svakom ljudskom biću rođenom u svijetu.

To su uistinu zamašna i trajna antropološka pitanja.

Ponovio ih je, 1897. godine, Paul Gauguin na svojoj dirljivoj slici Polinežana (sada je ona u Muzeju likovnih umjetnosti

* Riječ je o igri riječi u kojoj se izrazom »poetički korektan« (engl. *poetically correct*) aludira na uobičajeni izraz »politički korektan« (engl. *politically correct*) – op. prev.

u Bostonu), na kojoj je napisao (na francuskom): »Odakle dolazimo? Što smo? Kamo idemo?« A opet su postavljena i u zvonkim riječima Gustava Mahlera s početka dvadesetog stoljeća: »Odakle dolazimo? Kamo nas vodi naš put?«

T. H. Huxleyjevo postavljanje toga, kako ga je nazvao, »pitanja svih pitanja« zbilo se na ključnoj točki preokreta u ljudskoj intelektualnoj povijesti, samo četiri godine nakon objave, 1859. godine, *Postanka vrsta* Charlesa Darwina. Odgovor koji je Huxley dao 1863. godine u knjizi Čovjekovo mjesto u prirodi, te trideset godina kasnije u svojem Romanesovom predavanju na temu »Evolucija i etika«, još uvijek je od gorućeg ljudskog interesa.

Doista, sredinom 1990-ih, s pojavom onoga što je nazvano »novim evolucijskim prosvjetiteljstvom«, Huxleyjeva su gledišta poprimila novo značenje i živost s kojom utječu na budući razvoj antropologije i naše shvaćanje o tome što znači biti čovjek.

Upravo je to »novo evolucijsko prosvjetiteljstvo« i Huxleyjeva zaokupljenost, kao evolucijskog mislioca, ljudskim značenjem ponašanja po izboru, te značenjem vrijednosnih sustava poput budizma, ono o čemu ću govoriti – jer vrijednosti su proizvod ljudske sposobnosti donošenja odluka.

Thomas Henry Huxley rodio se u Engleskoj 1825. godine. Nakon četverogodišnjeg služenja na Brodu Njezinog Veličanstva* *Rattlesnake* u vodama Australije i Nove Gvineje, kao kirurg i naturalist, te nakon izbora u Kraljevsko društvo u Londonu u dobi od svega dvadeset i šest godina, on se 1859. godine etablirao kao jedan od najvrsnijih mladih engleskih biologa.

Njegova prva pomisao nakon što je (te godine) ovladao središnjom idejom Darwinovog *Postanka vrsta* bila je: »Kako je krajnje glupo od mene što se toga nisam sjetio!« U studenome 1859. godine pisao je Darwinu: »Vjerujem da si nećete

* Fraza »Brod Njezinog/Njegovog Veličanstva« označava brodove Britanske ratne mornarice – op. prev.

dopustiti da Vas na bilo koji način ozlojedi ili uznemiri poprilična količina zloupotreba i pogrešnih prikaza koji su, ako se ne varam, pred vama. Neka Vam oslonac bude to što ste zaslužili trajnu zahvalnost svih misaonih ljudi. A što se tiče nitkova koji će lajati i cviliti, morate znati da su neki od vaših prijatelja obdareni spremnošću za borbu koja Vam (premda ste je često i opravdano kritizirali) itekako može biti od koristi. Oštrim svoje pandže i kljun u pripravnosti.«

Huxley ih je znao dobro upotrijebiti tijekom ljeta sljedeće godine, kad se, za vrijeme godišnjeg susreta Britanskog udruženja za unapređivanje znanosti, našao na istom mjestu s biskupom Samuelom Wilberforceom.

Suprotstavljanje Darwinu bilo je uistinu žestoko, a Samuel Wilberforce, biskup oksfordski, nakon što je nadugačko uvjeravao slušateljstvo da u ideji evolucije nema apsolutno ničega, okrenuo se tridesetpetogodišnjem Huxleyju i, s drskim osmiheom, poželio znati je li ovaj ustanovio vuče li podrijetlo od majmuna po svome djedu ili po baki.

Huxley je polako ali odlučno ustao, čvrst i bezizražajan, vrlo tih i ozbiljan, kako bi odgovorio visokom i moćnom oksfordskom biskupu:

Ne bih se trebao uopće sramiti što sam takva podrijetla, ali bih se trebao sramiti da sam potekao od nekoga tko prostituira darove kulture i rječitosti u službi predrasuda i laži.

Učinak tih beskompromisnih riječi u viktorijskoj Engleskoj 1860. godine bio je strahovit: jedna je gospođa probljednula i morali su je iznijeti van; drugi su u slušateljstvu skočili sa svojih stolica.

Evolucija putem prirodnog odabira doista je postala silom s kojom se moralo računati.

U *Postanku vrsta* Darwin u stvari nije raspravljao o implikacijama evolucijske teorije po ljudsku vrstu, osim što je primijetio da će »čovjekovo podrijetlo i njegova povijest biti osvijetljeni«.

Od svih gorućih pitanja koja je postavio *Postanak vrsta*, to je bilo daleko najviše uznemirujuće.

A rekavši Darwinu: »Neću stati prije krajnje točke do koje me odvede jasno rasuđivanje«, upravo je intelektualno neustrašivi Huxley bio taj tko je provodio vlastito istraživanje o komparativnoj anatomiji primata, te tko je u Londonu, 1860. godine, održao niz od šest predavanja na temu »Odnos između čovjeka i nižih životinja«.

Bile su to stvari od kojih je boljela glava i kad je, 1862. godine, Huxley održao dva predavanja na istu temu na Filozofskom institutu u Edinburghu, u lokalnim su ga novinama optužili za blasfemiju i nanošenje »teške uvrede« cijeloj ljudskoj vrsti.

Huxley se nije dao smesti. Naprotiv, bio je sklon mišljenju da je »dobra stvar za čovjeka«, kako je kasnije primijetio Haeckelu, »barem jednom u životu izvesti javni ratni ples protiv svih vrsta varki i podvala«.

Godine 1863. objavio je, dakle, svoju epohalnu knjigu Čovjekovo mjesto u prirodi, u kojoj je, konciznim i lucidnim izričajem, pokazao da se, kako je to rekao, »nikakva apsolutna strukturna linija razgraničenja ... ne može povući između životinjskog svijeta i nas«.

Huxley je tako bio prvi koji će, na temelju Darwinove teorije evolucije putem prirodnog odabira, konstruirati jasnu i logičku sliku biološkog čovjeka, te je, kao takav, očito utemeljitelj evolucijske antropologije.

Zbog tog je dostignuća Huxley godinama bio žrtva beskrajnih kleveta, no kao što je pisao lordu Roseburyju: »Zlostavljanje koje dolazi iz javnosti i traje šest ili sedam godina nije ništa naročito ako ste u pravu i ustrajete u svojim uvjerenjima«.

Znanstvena istraživanja tijekom stotinu trideset i tri godine, od prvog izdanja Čovjekovog mjesta u prirodi, pokazala su da je Huxley doista bio u pravu. Sada postoje nepobitni

dokazi za činjenicu evolucije, kao i za činjenicu da smo mi ljudi dio prirodnog poretka.

Simon Easteal, koji vodi Gruppu za ljudsku genetiku na Školi za medicinska istraživanja »John Curtin« pri Australskom nacionalnom sveučilištu, procijenivši da postoji samo 1,6-postotna razlika između ljudske jezgrene DNK i one čimpanza, zaključio je, sa svojim kolegama, da su se ljudi odvojili od čimpanza prije svega 3,6 do 4 milijuna godina.

Time smo dosegнули onu točku u povijesti ljudskog razumijevanja kada se, kao što je to nedavno izrekao Daniel Dennett, »o fundamentalnoj jezgri suvremenog darvinizma, teoriji reprodukcije i evolucije zasnovane na DNK ... među znanstvenicima više ne raspravlja«.

Mi smo, kao što je postalo do kraja jasno, proizvodi evolucije. Ili, recimo to dramatičnije, mi nismo pali anđeli, nego uzdignuti majmuni. Taj ključni uvid mijenja sve naše dugo uvažavane pretpostavke o nama sâmima. U njegovom svjetlu, ljudska povijest, prvi put, postaje shvatljivom, a ljudsko ponašanje razumljivijim nego ikad prije. Tu radikalnu preobrazbu u ljudskom razumijevanju – koja je do vrhunca došla sredinom 1990-ih – zvat ću »novim evolucijskim prosvjetiteljstvom«. I s velikom sigurnošću predviđam da će ono, budući da se temelji na potpuno provjerenim znanstvenim spoznajama, zasjeniti prosvjetiteljstvo osamnaestog stoljeća.

No, suočavanje s našim evolucijskim podrijetlom ima neke neizbježne posljedice. Kao što je to izrekao Stephen Jay Gould: »Mi možemo žudjeti za nekim ‚višim‘ odgovorom – ali on ne postoji. I to je objašnjenje, premda naizgled zabrinjavajuće, ako ne i zastrašujuće, zapravo oslobađajuće i ushićujuće.« »Ne možemo«, kaže Gould, »smisao života pasivno iščitati iz činjenica prirode. Te odgovore moramo stvoriti sâmi – iz vlastite mudrosti i osjećaja za etičnost. Nema drugog načina.«

A upravo je to mjesto na kojemu Huxleyjevo Romanesovo predavanje na temu »Evolucija i etika« postaje toliko važno.

U ožujku 1880. godine, tijekom predavanja na Kraljevskoj ustanovi, Huxley je iznio tvrdnju da »nema polja biološkog istraživanja u kojemu se ne može pratiti utjecaj Darwinovog *Postanka vrsta*«.

To je uistinu bilo tako. Od oko 1871. godine i objave Darwinovog *Podrijetla čovjeka* i Tylorove *Primitivne kulture*, evolucija je postala dominantnom silom i u biologiji i u antropologiji.

U to su vrijeme, međutim, praktički svi evolucionisti, uključujući i Darwina, vjerovali ne samo u evoluciju putem prirodnog odabira, nego i u brzu evolucijsku promjenu putem nasljeđivanja stečenih obilježja.

Doista, neki su evolucionisti, a naročito Herbert Spencer, bili uvjereni da je nasljeđivanje »funkcionalno proizvedenih modifikacija« (kako ih je nazivao Spencer) glavni uzrok evolucijske promjene u ljudskim populacijama.

To – kao što sada znamo – pogrešno vjerovanje u lamarkovsko nasljeđivanje svejednako se održavalo do netom poslije Darwinove smrti, kada je, 1883. godine, August Weismann izložio teoriju »kontinuiteta supstance zametnih stanica«.

Do sredine 1880-ih Weismannova su gledišta pobudila veliko zanimanje, a godine 1887., dok je on prisustvovao skupu Britanskog udruženja za unapređivanje znanosti u Manchesteru, organiziran je posebni simpozij posvećen pitanju: »Jesu li stečena obilježja nasljedna?«

Taj simpozij i široka diseminacija Weismannovih ideja doveli su do toga da teorija nenasljeđivanja stečenih obilježja postane, prema riječima Georgea Romanesa, najvažnije pitanje koje je postavljeno u biologiji »od objave slavne doktrine g. Darwina«.

Tako je, sredinom 1889. godine, posvemašnje napuštanje lamarkovskih načela, za koje su bili zaslužni Weismann i drugi,

Romanes usporedio po rangu s »izvanrednom revolucijom u biološkoj misli« i »preokretom u znanstvenom mišljenju«.

Upravo se u povijesnom kontekstu te velike revolucije u biološkom razumijevanju mora promatrati Huxleyjevo Romanesovo predavanje iz 1893. godine.

S krahom lamarkizma, kasnih 1880-ih, evolucija putem prirodnog odabira postala je, u očima mnogih, svemoćnom.

Tako je Benjamin Kidd, 1894. godine, oglasio da »ne samo što je kozmički proces posvuda trijumfalan, nego ni naš etički i moralni napredak nemaju smisla bez njega: to su samo njegove faze, koje su se razvile, kao i svaka faza života od sâmog početka, u najstrožim i najsurovijim uvjetima Prirodnog Odabira« – stav koji se ne razlikuje od stava nekih suvremenih sociobiologa.

Upravo je protiv takve deifikacije Prirodnog Odabira, istog onoga za koji je inače isticao da je temeljni za evolucijski proces, a što doista i jest, istupio Huxley u svom Romanesovom predavanju 1893., razvijajući umjesto toga interakcionistički pogled na ljudsko djelovanje, koji je, u svjetlu suvremenog znanja, bio doista izuzetno dalekovidan.

George Romanes bio je imućni Kanađanin koji je 1892. godine u Oxfordu utemeljio fond za godišnje predavanje. Prvo predavanje održao je William Gladstone, koji je u četiri navrata bio premijer Velike Britanije, gorljivi vjernik s kojim je Huxley bio u sporu i o kojemu nije imao naročito visoko mišljenje. Svojedobno ga je usporedio s »jednim od onih šarenih pasa koji uvijek trče naprijed, ali se stalno osvrću da vide stiže li kočija«.

Kad ga je Romanes pozvao da održi predavanje nakon Gladstonea, Huxleyju se to učinilo tako pikantnim da nije mogao odoljeti, te je, u lipnju 1892., pisao Romanesu da »već dugo bistri« u glavi »neke odnose Etike i Evolucije« za koje misli da bi mogli biti od interesa.

Bila je to tema koja je zaokupljala Huxleyja još od objave Čovjekovog mjesta u prirodi, skoro trideset godina ranije.

S biološkim čovjekom, primatom svih primata, kao što je proizišlo iz Huxleyjevog Čovjekovog mjesta u prirodi, postavljaju se duboko problematična pitanja. Ljudsko je ponašanje uvelike, to je postalo jasno, povezano s činjenicom da smo mi, ljudska bića, doista životinje, s impulsima i sklonostima koje su evoluirale putem prirodnog odabira.

Huxley je bio realist s dobro razvijenim smislom za ljudsku nesavršenost, te je, u svom poznatom ogledu o agnosticizmu, iz 1889. godine, napisao:

Ne znam ni za jedno područje proučavanja koje bi bilo tako neizrecivo ražalošćujuće kao što je evolucija čovječanstva ... Iz tame prapovijesnih doba izlazi čovjek sa snažno utisnutim biljezima svog niskog podrijetla. On je životinja, samo što je inteligentniji od ostalih životinja, lak plijen impulsa koji ga vrlo često vode k razaranju; žrtva beskrajnih iluzija ... On stječe određeni stupanj fizičke udobnosti ... a onda se, tisućama i tisućama godina, bori s promjenljivom srećom, praćen beskrajnom zloćom, krvoprolićem i bijedom, kako bi se održao na tom stupnju, protiv pohlepe i ambicija svoje subraće ... A najbolji ljudi najboljih vremena jesu jednostavno oni koji naprave najmanje pogrešaka i počine najmanje grijeha.

Za Huxleyja je, dakle, zamisao da bi evolucija mogla osigurati temelje moralu bila (kao što je to i rekao 1892. godine) »iluzija«. Upravo su ljudske implikacije tog uvida bile ono s čim se suočio u svojem Romanesovom predavanju, s kojim je, budući da je ono predstavljalo kulminaciju njegovog životnog rada, imao »neizmjereno mnogo muke«.

Predavanje je održano 18. svibnja 1893. godine u *Sheldonian Theatreu* Sveučilišta u Oxfordu, a objavljeno sljedeće godine s Prolegomenom duljom od sâmog predavanja.

Huxley započinje Prolegomenu postavljajući u opreku divljinu Sussex Downsa, koja je rezultat evolucije prirodnim odabirom, i svoj vrt ondje, koji je stvoren ljudskim izborom.

»Dopustit ćete«, piše on, »da je vrt djelo umjetnosti, ili artificijelnosti, koliko i bilo što slično što se može spomenuti«, i »ista propozicija vrijedi za sva djela čovjekovih ruku, od kremene alatke do katedrale ili kronometra«, koja sva, kao »djela umjetnosti, ili artificijelnosti«, treba »jasno razlikovati od proizvoda kozmičkog procesa, djelatnog izvan čovjeka, koje nazivamo prirodnima ...«

Tu T. H. Huxley pravi istu distinkciju kao Karl Popper, između Svijeta 1, svijeta prirodnih objekata, i Svijeta 3, svijeta ljudskih tvorevina; također, poput Poppera, Huxley uočava da je Svijet 3 proizveden od Svijeta 2, što je svijet ljudske svijesti i izbora.

Nadalje, i najvažnije, Huxley, 1893. godine, uočava da je ono što antropolozi nazivaju kulturom rezultat ljudske agenosti ili izbora, a što je u ključnoj opreci s Tylorom, za koga su kulture produkti prirodnog odabira, te s Kroeberom i Boasom, za koje je kultura, poput Boga, *sui generis* i »bez početka«.

Uz to što je s Čovjekovim mjestom u prirodi, 1863. godine, utemeljio evolucijsku antropologiju, Huxley je, dakle, sa svojim Romanesovim predavanjem iz 1893. godine, ujedno i utemeljitelj interakcionističke antropologije koja će, sa zalazom i biološkom i kulturnog determinizma, zasigurno postati antropologijom dvadeset i prvog stoljeća.

Primijetio bih da je Huxleyjeva metafora vrta primjenjiva i na mentalna stanja. Raspravljajući tako o Candideovom »mudrom aforizmu« da trebamo obrađivati svoj vrt, Huxley interpretira pojam vrta široko, primjenjujući ga na »kameniti, korovom obrasli predio« unutar vlastite lubanje, kao i na »onih par kvadrata obećavajućeg vapnenca« u njegovom vrtu na Sussex Downsu.

To je vrlo stara metafora. U *Romeu i Juliji*, redovnik Lorenzo, u monologu u svojoj ćeliji primjećuje, riječima koje su bez sumnje po Huxleyjevom ukusu:*

*I u nama se tako od davnina
Dvije sile bore – zloća i vrlina –
I gdje god zloća pobijedi i vlada,
U krilo smrti cvijet vrline pada.*

Dok u *Otelu* Jago podučava Roderiga:**

*... Do nas je samih hoćemo li biti ovakvi ili onakvi. Naše je
tijelo vrt, a naša je volja u njemu vrtlar – pa hoćemo li saditi
koprive ili salatu ... snaga i moć za to leže u našoj volji.*

Tom ću se šekspirovskom uvidu još vratiti, jer se budi-
zam, kao što je uočio Huxley, u biti bavi etičkim samoodgo-
jem pojedinca. No, prvo moram nešto više reći o glavnoj tezi
Huxleyjevog Romanesovog predavanja.

Čovjek je, tvrdi on, prokrčio svoj put do čelnog mjesta u
živom svijetu, te je postao dominantnom životinjom, kakav
jest, zahvaljujući uspjehu u borbi za opstanak; a u toj su borbi
– kao i među drugim životinjama – »samoisticanje, beskrupu-
lozno posezanje za svime što se može zgrabiti, čvrsto hvata-
nje svega što se može držati« bili ono što je bilo važno.

Prema tome, »kozmos djeluje kroz nižu prirodu čovjeka«,
a kozmički proces, daleko od »škole vrline«, jest »stožer
neprijatelja etičke prirode«.

Za Huxleyja je, dakle, »etički proces« u biti suprotstavljen
»kozmičkom procesu«, a »etičko se spasenje čovječanstva ne
sastoji u imitiranju kozmičkog procesa«, nego u borbi protiv
njega.

* Citirano prema W. Shakespeare, *Romeo i Julija* (Zagreb, Matica hrvatska, 1927, preveo Milan Bogdanović), drugi čin, treći prizor, str. 90.

** Citirano prema W. Shakespeare, *Otelu* (Zagreb, Tipex, 1995, preveo Milan Bogdanović), prvi čin, treći prizor, str. 34.

Taj je zaključak T. H. Huxleyja, agnostika, i to je najzanimljivije, u biti istovjetan onima svih velikih religija *Homo sapiensa*, a usudio bih se pretpostaviti da je upravo evolucija, putem prirodnog odabira, ljudskog mozga, s njegovim limbičkim sustavom i prednjim režnjevima, bila ta koja je dovela do nužnosti osmišljavanja etičkih sustava.

Dopustite mi sada da preskočim više od devedeset godina, sve do izuzetnog rada »Sociobiološko proširenje Evolucije i etike«, koji je 1989. godine objavio *Princeton University Press*, zajedno s izvornim tekstom Huxleyjevog predavanja i uvodnim ogledom Jamesa Paradisa, profesora humanističkih znanosti na Institutu za tehnologiju iz Massachusettsa, čija je studija Huxleyja, objavljena 1978. godine, od uistinu iznimne vrijednosti.

Autor tog sociobiološkog proširenja Huxleyjevog Romanesovog predavanja jest George C. Williams, svojedobno profesor biologije na Državnom sveučilištu New Yorka u Stony Brooku, autor klasične knjige iz 1966. godine *Prilagodba i prirodni odabir* te, u dobi od sedamdeset godina, jedan od najistaknutijih živućih evolucijskih biologa.*

Williamsov se ogled temelji na njegovom temeljitom poznavanju znanstvenih istraživanja prirodnog odabira, provedenih tijekom zadnja tri ili četiri desetljeća, a napose od 1964. godine, nakon William Hamiltonove identifikacije fenomena inkluzivne sposobnosti opstanka.

U svjetlu njegovog poznavanja recentnih istraživanja, Williamsovo je gledište ovakvo: »Nitko iz Huxleyjevog naraštaja nije mogao ni zamisliti suvremeni koncept prirodnog odabira, koji se prikladno može opisati kao proces maksimiranja kratkovidne sebičnosti.« »Organska evolucija«, piše on, »gora je od tradicionalnih oblika ratovanja, te gora nego što je Huxley zamišljao.«

* George C. Williams bio je navršio sedamdeset godina 1996., a u međuvremenu je, 2010. godine, preminuo – op. prev.

Ništa slično zlatnom pravilu ni bilo kojem drugom široko zagovaranom etičkom načelu nije na djelu u živoj prirodi. Teško da bi i moglo biti drugačije kad evoluciju vodi sila koja maksimira gensku sebičnost.

I tako, Williams zaključuje: »Prirodni je odabir loš baš kao što se i čini«, i , kao što je tvrdio Huxley, »treba mu se suprotstaviti, kad je riječ o ljudskom djelovanju, etičkim sredstvima«.

Sociobiološki imperativ, piše Williams, stoga je negativan: čuvaj se manipulacije od strane sebičnih pojedinaca ili sebičnih institucija, ili vlastitih sebičnih gena. A pritom biologija može pomoći omogućujući nam da shvatimo što je to s čim se suočavamo.

Potkraj svojeg Romanesovog predavanja Huxley primjećuje da »prakticiranje onoga što je etički najbolje – onoga što zovemo dobrotom ili vrlinom – uključuje način ponašanja koji je, u svim vidovima, suprotan onome kojemu vodi uspjeh u kozmičkoj borbi za opstanak. Umjesto nemilosrdnog samoišćenja, to zahtijeva samosvladavanje; umjesto potiskivanja ili gaženja svih suparnika, to zahtijeva da pojedinac ne samo poštuje svoje bližnje, nego im i pomaže.«

A to podčinjavanje prirode »višim ciljevima«, ta »izgradnja« umjetnog svijeta unutar kozmosa jest, kao što ističe Huxley, izravni rezultat ljudske agensnosti, jer, citirat ću riječi sâmog Huxleyja:

Krhka koliko uopće može biti, čovjek je, kao što kaže Pascal, misleća trska. U njemu leži jedan fundus energije koja djeluje inteligentno i donekle srodno onoj što prožima svemir, te je sposobna utjecati na kozmički proces i modificirati ga. Zahvaljujući svojoj inteligenciji, patuljak podvrgava Titana svojoj volji.

Tu, kao što je Lloyd Morgan pronicavo primijetio, Huxley pravi ključnu novu distinkciju između prirodnog odabira i

ljudskog izbora kao agenata promjene – distinkciju koja je nedavno postala važnim pitanjem u bihevioralnoj biologiji.

Jedna od knjiga u kojoj je prvi put dokumentiran moderni znanstveni pogled na evoluciju putem prirodnog odabira jest *Sebični gen* Richarda Dawkinsa s oksfordskog sveučilišta. Prvi put je objavljena 1976. godine.

Nakon vrlo detaljnog izlaganja genskih odrednica evolucije putem prirodnog odabira, *Sebični gen* završava s dvjema rečenicama u kojima se prepoznaje jedan drugačiji, a ipak vrlo istaknuti element u ljudskom ponašanju i povijesti: »Građeni smo kao genski i odgojeni kao memski strojevi, no imamo i snage okrenuti se protiv naših tvoraca. Mi, jedini na Zemlji, možemo ustati protiv tiranije sebičnih umnoživača.«*

Pročitavši te poticajne rečenice, još 1977. godine, smjesti sam pisao Dawkinsu raspitujući se o toj izuzetnoj snazi koju, prema njegovom mišljenju, samo mi ljudi posjedujemo, te sugerirajući mu da je to na što se on pozvao zapravo »ljudska sposobnost donošenja odluka«.

U svom odgovoru iz svibnja 1977. godine Dawkins je napisao: »Ne mogu ne složiti se s vama. Pozivam se na ljudsku sposobnost donošenja odluka.«

A u drugom izdanju *Sebičnog gena* iz 1989. godine, Dawkins je ponovio to priznanje. »Naši su mozgovi«, napisao je, »dovoljno odvojeni i neovisni o genima da se mogu protiv njih pobuniti ... donekle to činimo svaki puta kad rabimo sredstva protiv začeca. Nema razloga da se još više ne pobunimo.«**

Prema tome, tu, u suvremenoj bihevioralnoj biologiji, nalazimo poptuno prihvaćanje Huxleyjevog inovativnog uvida iz 1893. godine da se ljudska bića, zahvaljujući inteligenciji i

* Citirano prema R. Dawkins, *Sebični gen* (Zagreb, Izvori, 1997, preveo Petar Kružić), str. 229.

** Citirano prema R. Dawkins, *Sebični gen* (Zagreb, Izvori, 1997, preveo Petar Kružić), str. 324.

izboru, mogu pobuniti protiv, i uzdignuti se iznad, titanske moći kozmičkog procesa.

A to znači da je, kao što se sve više prepoznaje u biheviornim znanostima, evolucijska pojava sposobnosti donošenja odluka – to jest, sposobnosti odabira između mogućnosti – od uistinu ključnog ljudskog značaja.

Doista, može se reći da ona predstavlja definirajuće obilježje ljudskog etograma, jer je to, kao što je Kierkegaard jednom primijetio, »najstrahovitija stvar« koja je dana ljudima.

U petom pjevanju Raja, u *Božanstvenoj komediji*, Beatrice ima reći čovječanstvu:^{*}

*Najviše čim nas blagi Bog obdari,
na što sav sjaj dobrote njegove pade
i što on cijeni iznad sviju stvari,
bješe sloboda volje, koju daje
i daje umnim stvorovima svima
i samo njima.*

Tu Dante, u granicama svog preddarvinovskog svjetonazora, u biti govori isto što i T. H. Huxley i Richard Dawkins.

Međutim, u svjetlu nedavnih evolucijskih studija, sada je očito da je ponašanje po izboru – djelujući unutar determinizama prirode – suprotno Danteu, također prisutno u podljudskih životinja, te je zapravo integralni dio evolucijskog procesa.

Još je 1933. godine, H. S. Jennings, američki mikrobiolog, uočio da je »život neprestani proces odabira jednog smjera djelovanja i odbacivanja drugog«, te da je to primjenjivo na sve životinje, uključujući i jednostanične organizme.

William Baum je, pišući o životinjskim organizmima općenito, iznio kao »fundamentalnu« propoziciju da »svo ponašanje konstituira izbor, jer se u svakom skupu okolišnih uvjeta može odvijati nekoliko mogućih aktivnosti«.

* Citirano prema D. Alighieri, *Raj* (Zagreb, Matica hrvatska, 1960, preveli Mihovil Kombol i Olinko Delorko), str. 30.

A John Tyler Bonner, sa Sveučilišta Princeton, u svojoj je knjizi *Evolucija kulture u životinja*, iz 1980. godine, nedvojbeno dokazao postojanje, u vrsta različitih od čovječe, rudimentarnih kulturnih adaptacija temeljenih na ponašanju po izboru.

Te kulturne prilagodbe postaju moguće evolucijskim razvojem onoga što je Ernst Mayr nazvao »otvorenim programima ponašanja«, koji proizlaze iz postupnog otvaranja genskog programa što dopušta »inkorporaciju osobno stečenih informacija u sve većoj mjeri«.

Otvoreni program ponašanja oslanja se, dakle, na pohranu i prijenos naučenih informacija, ili informacija koje nisu genske, putem mozga, i nadalje, on ne propisuje sve korake u bihevioralnom slijedu, nego, prema riječima Karla Poppera, »ostavlja otvorenima neke mogućnosti, neke izbore, premda možda određuje vjerojatnost ili sklonost biranju na ovaj ili onaj način«.

U sklopu otvorenog programa ponašanja, vrši se, dakle, izbor između dvaju ili više odgovora i tako nastaje ono što Bonner naziva »ponašanjem po višestrukom izboru«.

Pojavu kulture tijekom evolucije treba, dakle, smatrati »novom nišom koja je nastala eksperimentiranjem životinja s ponašanjem po višestrukom izboru«, i upravo tragom te evolucijske inovacije treba pratiti rast kulturnih prilagodbi u ljudskoj vrsti.

Prema tome, pred sobom imamo, kao rezultat istraživanja posljednjih nekoliko desetljeća, pogled na ljudsku evoluciju u kojoj su gensko i kulturno različiti, ali interagirajući dijelovi jednog sustava, a to znači da je, za antropologiju, »evolucija ponašanja po izboru« ključna, kao što je to ustvrdio i E. O. Wilson u pismu koje mi je poslao 1983. godine.

Tako se, nakon objave *Sociobiologije*, 1975. godine, gdje nije bilo govora o izboru, E. O. Wilsonov stav iz korijenja promijenio, kao i stavovi drugih vodećih biologa.

Na primjer, J. Z. Young, ranije profesor anatomije na Sveučilišnom koledžu, London, imao je, u *Oksfordskom priručniku o umu* iz 1987. godine, potrebu reći: »Kontinuitet životu osigurava neprekidan niz odabira između skupova mogućnosti ... Esencijalni je element bilo kojeg živog bića da mora donositi ... ponovne odluke, koristeći se najboljim informacijama koje su dostupne izvana i iznutra. A svako ljudsko biće zna da je to također ono što mora činiti tijekom cijeloga života.« »Vršenje izbora«, nastavio je J. Z. Young, »između mnogo vrlo sličnih puteva djelovanja (na primjer, govorom) naše je specifično ljudsko svojstvo« i »ne možemo biti potpuni ljudi sve dok to ne obavljamo slobodno«.

Godine 1993. je Richard Passingham, s Odsjeka za eksperimentalnu psihologiju Sveučilišta u Oxfordu, u svojoj knjizi *Prednji režnjevi i voljno djelovanje* zaključio da su »ljudska bića sposobna za voljno djelovanje u najužem smislu; to jest, voljno djelovanje koje uključuje svjesnu usporedbu različitih smjerova djelovanja«.

A Antonio Damasio, profesor neurologije sa Sveučilišta u lowi, pokazao je u svojoj knjizi iz 1994. godine, *Descartesova pogreška: Emocije, razum i ljudski mozak*, na temelju vlastitih istraživanja pojedinaca koji su pretrpjeli oštećenja mozga kao posljedicu odstranjivanja tumora kirurškim putem, da je ljudska sposobnost donošenja odluka locirana uglavnom u neuronskim krugovima u prednjim režnjevima.

Ljudska sposobnost donošenja odluka, iz koje izviru i umjetnost i znanost, tako je biološki dana. I nadalje, u svjetlu suvremenih istraživanja, očito je da su dva glavna mehanizma koja su djelovala tijekom ljudske evolucije i povijesti, međusobno povezani mehanizmi prirodnog odabira i ljudskog izbora, jer upravo je prirodni odabir proizveo mozak u čijim je prednjim režnjevima locirana sposobnost donošenja odluka.

Sve to, primijetio bih, predstavlja potvrdu, putem suvremenih istraživanja, T. H. Huxleyjevog prepoznavanja, iz Romanesovog predavanja 1893. godine, ključne važnosti ljudske sposobnosti donošenja odluka.

Međutim, sloboda koju nam daje naša sposobnost donošenja odluka jest, kao što je uočio Dostojevski, radikalno amoralna, u smislu da može izazvati zlo jednako kao i dobro – zlo, kao kad Klaudije nagovori Laerta da »odabere mač nezatupljen«, a Laert izabere omastiti njegovu oštricu smrtnom mašču koju je kupio »od nekoga vračara«,* ili, u daleko širim i užasnijim razmjerima, kao holokaust.

I tako, kao što je Dostojevski 9. kolovoza 1838. godine pisao u pismu svome bratu: »Jedan je jedini uvjet zadan čovjeku, stanje njegove duše oblikuje se u savezu zemlje i neba, i čovjek je, stoga, dijete izvan svih zakona ... Čini mi se da je naš svemir čistilište u kojemu prebivaju nebeski dusi obuzeti zlim mislima.«

Drugim riječima, potencijal za činiti dobro također je potencijal za činiti zlo, a to znači da mi ljudi, s impulsima i sklonostima kodiranim u našim neuropeptidima i u limbičkim sustavima naših mozgova, kao rezultat milijuna godina evolucije putem prirodnog odabira, te posjedujući slobodu, putem imaginativnog izbora, odjelotvoriti te impulse i sklonosti na praktički beskonačno mnogo načina, imamo egzistencijalnu potrebu – kao ni jedna druga životinja – za etičkim kodeksom koji će urediti naše ponašanje. Mi smo doista podmeča** mogućnosti.

* Citirano prema W. Shakespeare, *Hamlet: danski kraljević* (Zagreb, Tipex, 1995, preveo Milan Bogdanović), četvrti čin, sedmi prizor, str. 140.

** Engl. *changelings*. Kao dio folklora, pojmom *podmeča* (jd. *podmeče*) označuju se bića za koja se vjeruje da ih na mjesto ljudske djece zamjenjuju (podmeću, ostavljaju) različita mitska stvorenja (npr. vile, vile-njaci, vještice, đavli) – op. ur.

Stoga je, u evolucijskim terminima, pojava ideje, u ljudskim populacijama, o etičnom bogu, ili o nekom ekvivalentnom vrijednosnom sustavu, praktički nužnost.

U Tori nomadskih Hebreja, na primjer, koja datira iz približno trinaestog stoljeća prije naše ere, Jahve je prikazan kako pred svoj »izabrani narod« postavlja alternative »dobra« i »zla«, a zatim od njih traži da s njim sklope savez prema kojemu će birati onako kako bi on želio da odaberu.

Kao što pokazuje taj povijesno važni primjer, praktički svi ljudski zakoni i pravila (odakle god bili izvedeni) jesu u biti društveno preferirane mogućnosti koje su institucionalizirane, kao što je to prikladno izrekao pravnik H. L. A. Hart, »s namjerom da se određene vrste ponašanja isključe iz slobodnog izbora pojedinca da radi što želi«. Kao što je Freud jednom primijetio: »Ono što ni jedna ljudska duša ne želi, nema potrebe zabranjivati.«

Pa ipak, postojanje zakona ni na koji način ne obuzdava nezakonite impulse i sklonosti velikog mnoštva pojedinaca, jer, kao što je rekao francuski neurobiolog Pierre Changeux, limbički sustav i hipotalamus imaju dovoljno autonomije u odnosu na moždanu koru, tako da, pod pritiskom naročito jake osjetilne pobude, motivacija može porasti do te mjere da pojedinac »stupi u akciju« – čak i ako moždana kora kaže »ne« predmetnom činu.

I tako, kao što je Huxley primijetio u svojem Romanesovom predavanju, sve dok naša vrsta opstaje na planetu Zemlji, »svako dijete koje se rodi na ovom svijetu« sa sobom nosi »instinkt neograničenog samoisticanja« te će »morati naučiti lekciju o samosvladavanju i odricanju«.

Jedan od uvjeta za Romanesovo predavanje bio je taj da ne bude rasprave ni o religiji ni o politici.

To je stvaralo iznimnu poteškoću za Huxleyja, kojemu je, zaključivši da »omjer dobra i zla u životu može biti vrlo osjetljiv na ljudsko djelovanje«, te ustvrdivši da sve dok »posjedujemo

moć poboljšavanja stvari, naša je najviša dužnost njome se koristiti«, trebao primjer ljudskog vrijednosnog sustava kojim bi, a da nije religija, ilustrirao onu vrst učinkovitog suprotstavljanja kozmičkom procesu koju je imao na umu.

Primjer koji je izabrao bio je budizam, s kojim se Zapad upravo tada upoznavao, ponajviše putem aktivnosti profesora Rhysa Davidsa, koji je 1881. godine utemeljio Društvo za palijske tekstove, a iz čijih je Hibbertovih predavanja iz 1881. godine Huxley citirao sljedeću tvrdnju o inovativnom značaju budizma, što ga je, u petom stoljeću prije naše ere, na djelu pokazao indijski moralni mislilac Siddhārtha Gautama:

Po prvi puta u povijesti svijeta, budizam je »navijestio spase-nje« koje svaki pojedinac može steći za sebe na ovom svijetu, za vrijeme svog života, bez ikakvog pozivanja na Boga, ili na bogove, bilo velike bilo male.

Navodeći primjer budizma kao ljudski značajnog etičkog sustava, Huxley je u svom Romanesovom predavanju iz 1893. godine imao reći:

S pravim uvidom u ljudsku prirodu, Gautama je proglasio kraj-nje asketske prakse beskorisnima i zapravo štetnima. Želje i strasti ne treba dokidati pukim mrtvljenjem tijela; mora ih se, naprotiv, napasti na njihovom tlu i pokoriti ustrajnim nje-govanjem mentalnih navika koje im se suprotstavljaju; uni-verzalnom dobronamjernošću; vraćanjem dobra za zlo; poni-znošću; uzdržavanjem od zlih misli; ukratko, potpunim odri-canjem od onog samoisticanja koje je bit kozmičkog procesa.

Nije teško vidjeti zašto je Huxleyja, kao znanstvenika i agnostika, privukao budizam.

Na unutarnjoj zadnjoj strani korica dnevnika koji je, kao naturalist, vodio za krstarenja Broda Njezinog Veličanstva *Rattlesnake* vodama Australije i Nove Gvineje, Huxley je, pod naslovom *Thätige Skepsis* (koji je posudio od Goethea), napi-sao ove riječi: »Aktivni skepticizam jest onaj koji neumorno

nastoji nadvladati sebe i dobro usmjerenim istraživanjem steći neku vrst uvjetne sigurnosti.«

A godine 1881. izjavio je da je »bît znanstvenog duha kritika«.

To možemo usporediti s riječima Buddhe u *Kālāma sūtri*: »Ispravno je za vas sumnjati ... Ne povodite se za izvješćem ... Ne povodite se za tradicijom ... Ne povodite se za tračevima ... «

Doista, kao što T. L. V. Murti, u svojoj klasičnoj studiji *Središnja filozofija budizma*, tvrdi: »Kritika je oslobađanje ljudskog uma od zaplitanja i strasti. Ona je sloboda sâma. To je istinski budističko stajalište.«

U budizmu je jedno od pet pravila (od kojih se sva bave suprotstavljanjem prirodnoj sklonosti) »ne lagati«, a apercepcija stvari onakvih kakve one doista jesu, ili *śūnyatā*, obilježje je prosvijećenog pojedinca.

U svom poznatom pismu Charlesu Kingsleyju od 23. rujna 1860. godine, Huxley je pisao: »istina je bolja od velike zarade. Preispitao sam temelje svojih uvjerenja, i čak i da izgubim suprugu i dijete i ime i dobar glas, jedno za drugim, kao kaznu, još uvijek ne bih lagao ...«

A u tom istom pismu iz 1860. godine, Huxley je također napisao:

Apsolutna pravednost sustava stvari meni je jasna kao i bilo koja znanstvena činjenica. Gravitiranje grijeha prema patnji jednako je sigurno kao i ono Zemlje prema Suncu, štoviše – eksperimentalni dokaz te činjenice u dosegu je svakoga od nas – i ne samo to, on je pred svima nama u našim životima, kad bismo samo imali oči da ga vidimo.

To je, naravno precizan opis onoga što budisti zovu karma: to jest, činjenice da u determinističkom kozmosu u kojemu živimo, neizbježno osjećamo posljedice vlastitih djelovanja i misli – ta je istina dobro poznata pjesnicima.

Tako Boris Pasternak piše:

*Svijajući se i uvijajući,
U bijede punom zamahu
Salijeću me moja vlastita djela
Kreste prošloga iskustva.*

Dok nam Milton, u svom *Comusu* iz 1634. godine, govori:

*Tko nosi svjetlo u vlastitim čistim grudima
Može se smjestiti u srcu, i uživati u blistavom danu;
Ali tko skriva mrklju dušu i kvarne misli
U mraku basa pod podnevnim suncem
Sâmome je sebi vlastita tamnica.*

Mi smo doista uživaoci vlastitih nedaća.*

Kao što smo vidjeli, Huxleyjevo Romanesovo predavanje vrti se oko fundamentalne distinkcije između prirodnog odabira i onoga što Shakespeare naziva »snagom i korigibilnom moći« naše sposobnosti donošenja odluka.

Kao što je dokumentirao Trevor Ling, sva budistička analiza započinje s uvidom da ljudi imaju stanovitu slobodu moralnog izbora, i budistička se praksa u bîti bavi stjecanjem slobode da se bira onako kako bi trebalo birati: to jest, stjecanjem slobode od strasti i želja koje nas potiču da činimo ono što ne bismo trebali, ili da ne činimo ono što bismo trebali činiti.

A u tu svrhu budistička dharma nalaže:

*Ispravno razumijevanje: slobodno od praznovjerja i zabluda
Ispravno mišljenje: posvećeno visokim idealima i dostojno
ljudske inteligencije
Ispravan govor: ljubazan i istinoljubiv
Ispravno djelovanje: smireno i pošteno
Ispravno izdržavanje: nepovređivanje i neugrožavanje ni
jedne žive osobe
Ispravan napor: u radu na sebi i samokontroli*

* Freeman ovdje rečenicom: *We are indeed the self-consumers of our own woes*, aludira na stih: *I am the self-consumer of my woes*, iz pjesme *I am!* engleskog pjesnika Johna Clarea – op. prev.

Ispravna svjesna prisutnost: biti aktivnog i budnog uma
Ispravna usredotočenost: u dubokoj meditaciji o životnim
realitetima.

Ti su etički ideali, štoviše, praktični i ljudski ostvarivi ideali – kao što su od davnina pokazali brojni budisti.

Dopustite mi da sada kažem da sam, kao i Huxley, pozornost usmjerio prema budizmu, ne zato što bih bilo koga u bilo kojem smislu želio preobratiti, nego da bih iznio fundamentalnu tvrdnju da smo mi, ljudske životinje, osim što smo evoluirali putem prirodnog odabira, sposobni provesti u djelo etičke sustave koji, prema riječima Ernesta Gombricha, pokazuju kakvi ljudi mogu biti. I, kao što Gombrich komentira: »To postignuće pruža nam istinsku i racionalnu nadu u našu budućnost.«

Ono što naša vrsta treba jest, iznad svega, opće prihvaćeni etički sustav koji bi bio kompatibilan sa znanstvenim znanjem što ga sada posjedujemo.

Albert Einstein smatrao je da bi razvijeni oblik budizma najvjerojatnije mogao odgovoriti na tu potrebu; a Huxley bi se, vjerujem, složio.

Ono što se može reći, u svjetlu našeg sadašnjeg znanja, jest da je sada pojedincima moguće – ako tako izaberu – živjeti svoje živote tako da dosljedno stvaraju dobru karmu – i za sebe i za druge. Kao što je Einstein primijetio u jednom od svojih pisama Maxu Bornu: »Ono što pojedinac može činiti jest davati dobar primjer, te imati hrabrosti potvrđivati etičke vrijednosti ... u društvu cinika.«

To, naravno, nije ništa novo, te ću završiti sa sjajnim primjerom inovativnog etičkog izbora koji bi se, siguran sam u to, svidio i T. H. Huxleyju. Primjer je iz *Mahābhārata*, velikog epa iz drevne Indije, odakle potječe i budizam.

Upravo je *Yudhiṣṭhira*, najstariji od braće Pāṇḍava, možda se sjećate, preživio pokolj u strašnom sukobu s njihovim protivnicima, Kauravama.

On na kraju ostaje shrvan žalošću zbog svega što se dogodilo, besciljno lutajući sa svojim uvijek vjernim psom.

A onda se prolome nebo i zemlja i obrati mu se nebeski bog Indra, te mu obeća sva rajska blaženstva ako odbaci svog psa i popne se na Indrina kola.

No *Yudhiṣṭhira odgovori*: »O tisućuoki, ti si pravedan i znaš da je onome tko je pravedan vrlo teško učiniti kakvu nepravdu. Ja ne želim onu sreću koju bih stekao kad bih odbacio nekoga tko mi je odan.«*

Nato se njegov pas trenutačno preobrazi u Dharmu – oličenje ispravnog izbora.

A Yudhiṣṭhira, koji je radije izabrao ispravno, nego za svoju sebičnu dobrobit, Indra prizna da mu nema ravna – čak ni među sâmim bogovima.

Takvi su, eto, »snaga i korigibilna moć« naše sposobnosti za vršenje dobrih i mudrih izbora, te za definiranje, na jedinstveno ljudski način, onako kako je u svom Romanesovom predavanju iz 1893. godine zamislio T. H. Huxley, našeg mjesta u prirodi.

* Citirano prema *Mahābhārata* (Zagreb, August Cesarec, 1989, preveli Goran Andrijašević i Slobodan Vlasiavljević, uredio Mislav Ježić), Knjiga sedamnaesta: *Mahāprasthānikaparvan* – Knjiga o velikome putu, str. 549.

This text is taken from *Diltheyev San: Ogledi O Ljudskoj Prirodi I Kulturi*,
by Derek Freeman, translated by Armano Srblijinović, published 2016 by Jesenski i Turk,
Zagreb, Croatia, and ANU Press, The Australian National University, Canberra, Australia.